

Rafael Roca, *El sol de nostra glòria. La germanor cultural valencianocatalana a través d'un epistolari inèdit de Teodor Llorente (1865-1910)*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, 2018, 156 p., ISBN: 978-84-7784-789-2.

La figura de Llorente és una de les més importants de la recuperació literària valenciana contemporània i alhora una de les més controvertides. Admiració sense límits i crítica sagnant s'han alternat des de la seua aparició pública cap a la meitat del segle XIX. Però cal puntualitzar que la visió més negativa ha vingut associada al seu paper d'ideòleg de la Renaixença, de líder, més que no a la seua contribució literària. La negativa a «polititzar» el moviment renaixencista i l'enfrontament amb els partidaris d'aquesta opció hi han jugat un paper clau. Cal no oblidar que la Renaixença va ser un moviment politicocultural i no sols literari i dins d'aquest el protagonisme polític de Llorente s'ha superposat al literari en les valoracions d'alguns estudiosos.

Dibuixat amb grans línies aquest itinerari crític, podríem afirmar que Llorente va ser aclamat des del primer moment de la seua irrupció com el gran referent, com el gran mestre, a seguir per part dels poetes valencians. L'ombra de la poesia llorentina esdevingué molt allargada: gairebé única al llarg del segle XIX i admirada unànimement, de manera insòlita en un circuit literari, almenys fins a la Guerra Civil. No vull dir que durant els anys posteriors fins a l'actualitat la poesia de Llorente fos oblidada, ni que abans alguns poetes de la Generació de 1909 o de 1930 no plantejaren alternatives diferents i innovadores, però sí que ara deixà d'exercir com a model inveterat de «poesia valenciana». Encara durant la postguerra, fins als anys cinquanta, la figura de Llorente poeta dominava la recepció que se'n feia i els mateixos Joan Fuster i Vicent Andrés Estellés l'homenatjaren amb les recreacions personals d'alguns dels grans poemes llorentins. Però a partir d'ara el Llorente polític rebrà una atenció dominant i la valoració dels estudiosos serà dura, negativa. Joan Fuster, Manuel Sanchis Guarner, Ricard Blasco, Alfons Cucó —i fins i tot jo mateix, que m'incorporí un poc més tard— van marcar un canvi profund en la valoració del fins aleshores idolatrat

Llorente. Si anteriorment se li havia adjudicat gairebé tot el mèrit de la Renaixença, ara se'l responsabilitzava pel seu fracàs, o semifracàs, per la negativa a assumir el vessant polític reivindicatiu del moviment. Enfront seu ara emergia la figura de Constantí Llombart, rescatat i reivindicat com el renaixencista esforçat que maldava per traure la Renaixença del clos poètic. Llombart i el seu grup progressista eren els nous herois renaixencistes.

Però en la dècada dels anys noranta el pèndol historiogràfic tornà a voltar. Una nova generació de joves investigadors reprenia l'anàlisi del paper exercit per Llorente en el moviment renaixencista des d'una perspectiva innovadora, que aportava noves i importants dades que revaloraven l'aportació llorentina. Calia entendre el context històric i les dificultats d'una empresa com la Renaixença per poder avaluar objectivament el seu paper. Llorente era molt més, i més positiu, que el simple rebuig de la politització del moviment. I, fruit de les noves investigacions, Teodor Llorente ressorgia no tan sols positivament, sinó fins i tot com l'home clau del procés. La seua capacitat de lideratge, la seua influència en la societat valenciana, els seus estrets lligams amb els renaixencistes de Catalunya i les Illes, la seua defensa de la unitat de la llengua i del circuit literari han sigut convenientment reexaminats i reivindicats. Llorente reapareixia passat l'ostracisme de la postguerra.

I entre aquests investigadors amb nous plantejaments crítics sobre la Renaixença i sobre el paper de Llorente hi ha Rafael Roca. N'és un dels més destacats i, sens dubte, el més prolífic i important en la nova descoberta de Llorente. La seua atenció al líder valencià començà amb la memòria de llicenciatura, llegida l'any 1996 amb el títol *Teodor Llorente, ideòleg de la Renaixença valenciana*, i continuava amb la tesi doctoral, llegida l'any 2006 amb el títol *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*. Des d'aleshores no ha deixat de publicar estudis sobre el moviment i sobre el seu líder, l'últim dels quals és precisament aquest que ara ocupa la nostra ressenya, obra guanyadora del II Premi d'Assaig i Investigació Francesc Martínez i Martínez, convocat per l'Ajuntament d'Altea dins els Premis Altea de Literatura i Investigació 2018.

El present llibre, a desgrat del que potser podria fer suposar la referència a «epistolari» del subtítol, no és un estudi menor. Tot al contrari, Roca no es limita a presentar-nos unes cartes «més» a afegir als voluminosos quatre toms ja coneguts de l'epistolari llorentí. Les cartes exhumades són el resultat d'una vintena d'anys de pacients escorcolls d'arxius públics i privats: unes 300, de les quals ha seleccionat per a aquesta publicació 151 (només 18 no són estrictament inèdites encara que sí poc difoses) adreçades a escriptors catalans i, en menor nombre, mallorquins. També és de gran importància el llarg període cronològic que abasten: els 45 anys transcorreguts des de 1865 fins a 1910, és a dir, gairebé la segona meitat del segle XIX i la primera

dècada del segle xx o, dit altrament, la pràctica totalitat de la dedicació a la causa renaixencista de Llorente. Però sobretot les cartes presentades i analitzades per Roca són d'importància capital, ja que, en primer lloc, totes van ser escrites per Llorente, a diferència de la majoria de les cartes contingudes en els quatre toms ja coneguts, de manera que, com apunta Roca, «aquest nou feix ajuda a interpretar millor moltes de les epístoles conegudes fins ara» (p. 43); i, en segon lloc, perquè, a més a més, «per la seua naturalesa privada, les cartes expressen d'una manera franca i directa el pensament i/o les impressions de Llorente al voltant dels més diversos temes, tant culturals com polítics» (p. 43).

També hi ha un parell d'aspectes més d'innegable valor que no s'han d'oblidar, convenientment assenyalats per Roca: a qui escrivia Llorente i en quina llengua. Les cartes van ser adreçades a 20 destinataris de Catalunya i 4 de Mallorca, una nòmina extensa on falten ben pocs noms de primera fila: Víctor Balaguer, Àngel Guimerà, Jaume Massó i Torrents, Francesc Matheu, Apel·les Mestres, Manuel Milà i Fontanals, Francesc Miquel i Badia, Lluís Nolla, Narcís Oller, Felip Pedrell, Ramon Domènec Perés, Carles Pigrau, Carles Pirozzini, Albert Quintana, Antoni Rubió i Lluch, Joaquim Rubió i Ors, Leonci Soler i March, Francesc Ubach i Vinyeta, Jacint Verdaguer i Josep Yxart (Catalunya); Marià Aguiló, Antoni M. Alcover, Mateu Obrador i M. Antònia Salvà (Mallorca). Una quarta part (35) van ser redactades en català i la resta (116), en castellà. A pesar de la diferència entre castellà i català, cal reconèixer la importància i la vàlua sociolingüística, gramatical i lèxica que ens permet descobrir del català adoptat per Llorente, a contracorrent de l'ús habitual del castellà en la correspondència entre els valencians i també entre molts dels catalans i mallorquins. Roca conclou, i sembla irrefutable, que Llorente sembla adaptar-se, encara que no necessàriament sempre, a l'opció lingüística proposada pel corresponsal.

Però la descoberta i l'anàlisi d'aquestes cartes permet sobretot a Roca aprofundir en l'estudi del paper exercit per Llorente al si de la Renaixença i, alhora, i no és d'una significació menor, en la gran germanor que van consolidar els renaixencistes del País Valencià, de Catalunya i de les Illes. Roca encapçala el llibre amb un primer capítol dedicat, precisament, a resumir els grans lligams teixits entre els escriptors dels tres territoris, una de les fites de la Renaixença deixada en herència fins que a finals de la dècada dels anys setanta i inicis dels vuitanta del segle xx va esclatar l'explosió anticatalanista promoguda i sostinguda pels interessos polítics partidistes de la dreta. I la gran aportació del present llibre rau en el seguiment detallat i avalat per les cartes del paper decisiu que Llorente, com a líder dels renaixencistes valencians, va jugar a favor d'estretir aquests lligams.

I això a desgrat d'unes confessades discrepàncies sobre la politització de la Renaixença, a què ell s'oposava. La carta escrita a Víctor Balaguer el 31 d'agost de 1868, ara aportada per Roca, no pot ser més explícita. «No crea usted, sin embargo, que esta divergencia [la politització de la Renaixença] enfría en lo más mínimo el calor con que aquí se ha tomado la unión literaria de Cataluña y Valencia» (p. 51). Fins i tot la paciència investigadora de Roca ens aporta un nou document impagable, car en carta de 23 de maig de 1903 Llorente no té inconvenient de felicitar Leonci Soler i March, membre de la Unió Catalanista i dirigent de la Lliga Regionalista de Catalunya, pel seu èxit electoral com a diputat: «ya sabe usted que yo no participo de la muy generalizada prevención contra el catalanismo, y esto es un nuevo motivo para complacerme del triunfo electoral de usted» (p. 112). Fins i tot descobrim un Llorente que reconeix Catalunya com a segona mare o pàtria, gràcies a la targeta postal adreçada a Àngel Guimerà el 2 de desembre de 1909 en resposta a la felicitació per la coronació multitudinària d'aquest any: «vostre telegrama fou un dels que més m'impressionaren i complagueren aquell dia, que pareixia d'ensomnis. En ell sentí l'abraç de Catalunya, ma segona mare. ¡Visquen sempre juntes Catalunya i València!» (p. 95).

És ben coneguda la defensa invariable de Llorente a favor de la unitat lingüística. Ara, una vegada més gràcies a la tenacitat investigadora de Roca, podem comprovar-ho. Ell no sols tenia molt clara la identitat lingüística, sinó que fins i tot no tenia cap inconvenient a acceptar la proposta ortogràfica seguida per l'Avenç en la publicació del volum de poesies seues que preparava l'editorial barcelonina, el titulat *Poesies triades*, segons carta a Jaume Massó i Torrents de l'11 de gener de 1906: «Respecte a l'ortografia, si vostés la tenen ja establida pera esta Biblioteca [la col·lecció Biblioteca Popular] de bon grat m'acomodaré a ella» (p. 118). Ni una qüestió tan delicada i tan sensible a les reivindicacions de cada parlar fa dubtar Llorente, que veia en les editorials barcelonines la força que no existia a València, encara que aquesta proposta no fos avalada per una entitat oficial i representativa. Era ben conscient de la diferent situació social de la llengua en cada lloc i no vacil·là a confessar-ho. Quan Eduard López-Chavarri va criticar en un article a *Las Provincias* de 6 de setembre de 1908 la desolació enmig de la qual es movien els poetes valencians a casa seua, mentre «los catalanes [...] hacen por nosotros más que nosotros mismos. Con amor de madre acogen la poesía valenciana» (p. 121), Llorente en carta del mateix dia, amb pesar, s'hi adheria: «Lo que usted dice sobre Cataluña y Valencia es amargo para nosotros, pero es la pura verdad» (p. 122).

Aquest últim llibre de Rafael Roca és una nova i excel·lent passa endavant en el camí de redescoberta de Llorente i en la demostració del paper actiu i sense defallença que va exercir com a líder del moviment renaixencista, sense amagar la seua posició ideològica antipolititzadora —val la pena no oblidar tampoc el diferent context socio-

polític de Catalunya i del País Valencià—, però també sense oblidar l'aposta per la unitat cultural amb Catalunya i les Illes. La conclusió de Roca no fa més que incidir, amb noves i valuoses proves documentals, en aquest fet: «Llorente fou la vertadera clau de volta —o pal de paller— de les intenses relacions culturals valencianocatalanes que van presidir la segona meitat del segle XIX i la major part del segle XX» (41-42). Sí, no hi ha dubte, Llorente, sord als crits de reivindicació política, amb les conseqüències derivades, també, com Roca acaba de demostrar amb noves proves documentals, treballà com ningú per fer visible la Renaixença valenciana, internament i externa, i consolidar uns estrets lligams culturals amb els companys renaixencistes de Catalunya i de les Illes.

VICENT SIMBOR ROIG
Universitat de València
vicent.simbor@uv.es
ORCID 0000-0001-8342-1342